DOI : https://doi.org/10.5281/zenodo.18181539 ମୂଳ ପ୍ରବନ୍ଧ

ଓଡ଼ିଶାରେ ଗୋପାଳ ଜାତିର ସାଂସ୍କୃତିକ ଐତିହ୍ୟ

ସିପୁନ ଭୂତିଆ

ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ସାର :

ଗୋପାଳ ବା ଗଉଡ଼ ଜାତି ଏକ ପ୍ରାଚୀନ ଜାତି । ସାଧାରଣତଃ ଗୋ-ପାଳନ କରୁଥିବାରୁ ଏମାନଙ୍କୁ ଗୋପାଳ କୁହାଯାଏ । ଏହି ଜାତିର ଇତିହାସ ଯେତିକି ପ୍ରାଚୀନ, ସଂସ୍କୃତି ସେତିକି ଗୌରବମୟ । ଯାଯାବର ଭଳି ଜୀବନ ବଂଚୁଥିବା ଗୋଟିଏ ଜାତି ଅରଣ୍ୟ, ନଦୀକୂଳ ଆଦିରେ ବାସକରି କେମିତି ସାମାଜିକ ସ୍ତରରେ ନିଜ ଅର୍ଥନୈତିକ ସ୍ଥିତିକୁ ସମୃଦ୍ଧି କରି, ସମୟକ୍ରମେ ଏକ ସଂସ୍କୃତି ସମ୍ପନ୍ନ ଜାତି ଭାବରେ ନିଜକୁ ପରିଗଣିତ କରିପାରିଛି ତାହା ପ୍ରତିପାଦନ କରିବା ଏହି ନିବନ୍ଧର ଆଭିମୁଖ୍ୟ ।

ପ୍ରମୁଖ ଶବ୍ଦାବଳୀ :

ସଂସ୍କୃତି, ଗୋପାଳ, ସମ୍ପ୍ରଦାୟ, ଗୋଷ୍ଠ, ଦୁଗ୍ଧ, ଯାଦବ, ଗୋପପୁର, ଦୋଳପୂର୍ଣ୍ଣିମା, ରାସ, ବାଡ଼ି ।

ସଭ୍ୟତାର ପ୍ରାରମ୍ଭ କାଳରେ ସମାଜରେ ଜାତିଭେଦ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇ ନଥିଲା । ଭାରତରେ ବୈଦିକ ଯୁଗ ପରେ ଗୁଣ ଓ କର୍ମ ଅନୁଯାୟୀ ଚାରି ବର୍ଣ୍ଣ ସୃଷ୍ଟି ହେଲେ । ସେତେବେଳେ ବୃତ୍ତି କ୍ଷେତ୍ରରେ କୌଣସି ବିଭେଦତା ନଥିଲା । ମଣିଷ ଯେ କୌଣସି ବର୍ଣ୍ଣର ହେଉ, ସେ କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟ କରି ପାରୁଥିଲା । ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ କ୍ଷତ୍ରିୟ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥିବାର ଅନେକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ପୁରାଣମାନଙ୍କରେ ଉପଲବ୍ଧ । ଗୁରୁ ପର୍ଶୁରାମ, ଦ୍ରୋଣ, କୃପାଚାର୍ଯ୍ୟ ଆଦି ଏହାର ଆଦର୍ଶ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ । ସାରଳା ମହାଭାରତରେ ଉଗ୍ରସେନ, ଜରାସନ୍ଧ, ବିରାଟ ଆଦି ଅନେକ ବୈଶ୍ୟରାଜା କ୍ଷତ୍ରିୟ ଧର୍ମ ପାଳନ କରିଥିବାର ପ୍ରମାଣ ମିଳେ । ପୁରାଣ କାଳରେ ଗୁଣ ଓ କର୍ମକୁ ଭିତ୍ତିକରି ବର୍ଣ୍ଣ ବ୍ୟବସ୍ଥା ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିଲା । ତତ୍ ପୂର୍ବରୁ ବେଦର ପୁରୁଷ ସୂକ୍ତରେ ବୃତ୍ତିଭିତ୍ତିକ ବର୍ଣ୍ଣ ବ୍ୟବସ୍ଥାକୁ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଦିଆଯାଉଥିଲା ।

"ବ୍ରାହ୍ମଣୋସ୍ୟ ମୁଖମାସୀଦ୍ ବାହୁ ରାଜନ୍ୟଃ କୃତଃ
ଉରୁ ତଦସ୍ୟ ଯଦ୍ ବୈଶ୍ୟଃ ପଦଭ୍ୟାଂ ଶୂଦ୍ରୋଜାୟତଃ ।"
(ଋକ୍ ବେଦ, ୧୦ ମଣ୍ଡଳ, ୯୦ ଅଧ୍ୟାୟ, ୧୨ ସୂକ୍ତ)

ବ୍ରାହ୍ମଣମାନେ ଭଗବାନଙ୍କ ମୁଖରୁ, କ୍ଷତ୍ରିୟମାନେ ବାହୁରୁ, ବୈଶ୍ୟମାନେ ଉରୁରୁ ଓ ଶୂଦ୍ରମାନେ ପାଦରୁ ଜାତ ହୋଇଛନ୍ତି । ଏହା ଜାତି ନୁହେଁ ବର୍ଣ୍ଣ । କର୍ମ କୁଶଳତା ଓ କୌଶଳର ସହଜ ଅନୁସରଣ ପାଇଁ ପରେ ବର୍ଣ୍ଣମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ବୃତ୍ତିଭିତ୍ତିକ ଜାତି

ଏହି ପ୍ରବନ୍ଧକୁ ଅନ୍‌ଲାଇନରେ ପଢିବାପାଇଁ ପ୍ରବେଶ କରନ୍ତୁ
Quick Response Code:
Available online at : https://pracheenews.com/
DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.18181539
Article No - BPP00358

ଯୋଗାଯୋଗ : ସିପୁନ ଭୂତିଆ,
ଗବେଷକ, (ସଂସ୍କୃତି ଅଧ୍ୟୟନ ବିଭାଗ, ପ୍ରାଚୀନ)
ଶିକ୍ଷା ଓ ଅନୁସନ୍ଧାନ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ, ଭୁବନେଶ୍ୱର
Email: bhutiasipun75@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0002-7298-7169

This is an open access journal, and articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Non Commercial Share Alike 4.0 License, which allows others to remix, tweak, and build upon the work non commercially, as long as appropriate credit is given and the new creations are licensed under the identical terms.

For reprints contact: *pracheepatrika@rediffmail.com*

ପ୍ରାପ୍ତି	ସମୀକ୍ଷିତ	ଗୃହୀତ	ପ୍ରକାଶିତ
୪.୦୮.୨୦୨୫	୧୧.୦୯.୨୦୨୫	୨୫.୧୦.୨୦୨୫	୧.୧୧.୨୦୨୫

ଏହି ପ୍ରବନ୍ଧକୁ କିପରି ଉଦ୍ଧୃତ କରିବେ : ଭୂତିଆ, ସିପୁନ; ୨୦୨୫। ଓଡ଼ିଶାରେ ଗୋପାଳ ଜାତିର ସାଂସ୍କୃତିକ ଐତିହ୍ୟ। ବାସ୍ତବତାର ପରିପ୍ରକାଶ ପ୍ରାଚୀ। ଭାଗ :୧୧, ସଂଖ୍ୟା : ଜ, ପୃଷ୍ଠା : ୫୩-୬୧ ।

ବ୍ୟବସ୍ଥା ସୃଷ୍ଟି ହେଲା । ଏଣୁ ପ୍ରତିଟି ବର୍ଣ୍ଣ ଭିତରେ ଅନେକ ଉପବର୍ଣ୍ଣ ବା ଜାତିର ଉଦ୍ଭବ ଘଟିଲା । ସାମ୍ପ୍ରତିକ ସମୟରେ ସେଇ ଜାତିମାନଙ୍କୁ ଲକ୍ଷ୍ୟକଲେ ଏହା ବୃତ୍ତିଭିତ୍ତିକ ବୋଲି ଜଣାପଡ଼େ । ଯେମିତି ବ୍ରାହ୍ମଣମାନଙ୍କ ଭିତରେ ପୁରୋହିତ, ଜ୍ୟୋତିଷ, ଯାଜ୍ଞିକ, ଆଚାର୍ଯ୍ୟ, ଉପାଧ୍ୟାୟ ସୃଷ୍ଟି ହେଲେ, ସେମିତି କ୍ଷତ୍ରିୟମାନଙ୍କ ଭିତରେ ପ୍ରଜା ପାଳନର ସାମର୍ଥ୍ୟ ଓ ପରାକ୍ରମ ଅନୁସାରେ ଉଚ୍ଚନୀଚ ଭେଦଭାବ ଦେଖାଦେଲା । ପ୍ରାଚୀନ ଭାରତର ତଥାକଥିତ ଆଦିବାସୀ ଦଳପତିମାନେ ପରେ ପରାକ୍ରମ ପାଇଁ ନିଜକୁ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କରାଇଲେ । ଚୌହାନ, ନାଗ, ଭଞ୍ଜ ଇତ୍ୟାଦି ତା'ର ପ୍ରମାଣ । ବୈଶ୍ୟମାନଙ୍କ ଭିତରେ ଓଡ଼ିଶାରେ ଥିବା ସାହୁ (ସାଧବ) ମାନଙ୍କୁ ଲକ୍ଷ୍ୟକଲେ ଜଣାଯାଏ ଯେ, ମଧୁ ବୈଶ୍ୟ (ଗୁଡ଼ିଆ), ତୈଳିକ ବୈଶ୍ୟ (ତେଲି), ଗୋପାଳ ବୈଶ୍ୟ (ଗଉଡ଼), ପାଟରା ଆଦି ବିଭିନ୍ନ ବୃତ୍ତିର ଛବିଶ ପାଟକ ବୈଶ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣର ସୃଷ୍ଟି । ଶୂଦ୍ରମାନେ ଏହି ବୃତ୍ତି ଭିତ୍ତିକ ଜାତି ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ସହାୟତା ପ୍ରଦାନ କରୁଥିବା ଜାତି । ଏଣୁ ଶୂଦ୍ର ଏକ ସେବାକାରୀ ଜାତି ଭାବରେ ଗଢ଼ା ହେଇଛି । ଏ ସେବାକୁ ଯେହେତୁ ସେମାନେ ଜୀବନଧାରଣର ପନ୍ଥା ଭାବେ ଗ୍ରହଣ କଲେ ସମାଜର ନିମ୍ନବର୍ଗର ହୋଇ ରହିଗଲେ ।

ଜନ୍ ଧାତୁରୁ ତି ପ୍ରତ୍ୟୟ ଯୋଗରେ ଜାତି ଶବ୍ଦଟି ସୃଷ୍ଟି । ଜାତିର ସଂଜ୍ଞାକୁ ନେଇ ଆଲୋଚକ ଜି.ଏସ୍.ଘୁରେ, ହରବର୍ଟ ରିସଲେ, ଏ.ଡବ୍ଲୁ.ଗ୍ରୀନ୍, ଆଣ୍ଡରସନ ଓ ପାର୍କର, ସି.ଏଚ୍.କୁଲେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ମତ ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି । ଯେତେବେଳେ ଗୋଟିଏ ବର୍ଗ ବା ଶ୍ରେଣୀ କେତେକାଂଶରେ ବଂଶାନୁକ୍ରମିକ ହୋଇଯାଏ, ସେତେବେଳେ ଆମେ ଏହାକୁ ଜାତି ବୋଲି କହିଥାଉ । (କୁଲେ : ୧୯୦୯ : ୨୧୫-୨୧୬)

ଓଡ଼ିଶାରେ ଥିବା ଜାତିମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଗୋପାଳ ଜାତିରେ ବହୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରତା ରହିଛି । ଗୋପାଳ ଜାତି ଯାଦବ ଜାତି ଭାବରେ ପରିଚିତ । ତେଣୁ ଯାଦବ ଓ ଗୋପାଳ ଭିନ୍ନ ନୁହେଁ । କେବଳ ସ୍ଥାନ ଓ କାଳଭିତ୍ତିରେ ନାମର ପରିବର୍ତ୍ତନ ମାତ୍ର । ଯାଦବମାନଙ୍କୁ ଓଡ଼ିଶାରେ ଗୋପାଳ ବା ଗଉଡ଼ କୁହାଯାଏ । ଦ୍ରାବିଡ଼ ଭାଷାରେ ଆଭୀର ଅର୍ଥ ଗୋପାଳ । ପୌରାଣିକ ମତ ଅନୁସାରେ ଚନ୍ଦ୍ରବଂଶରୁ ଯାଦବମାନଙ୍କ ସୃଷ୍ଟି । ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କ ପୁତ୍ର ଅତ୍ରି ହେଉଛନ୍ତି ଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ପିତା । ଚନ୍ଦ୍ର ଓ ବୃହସ୍ପତିଙ୍କ ପତ୍ନୀ ତାରାଙ୍କ ଠାରୁ ବୁଧ ଜନ୍ମ ନେଇଛନ୍ତି । ବୁଧଙ୍କ ପୁତ୍ର ହେଉଛନ୍ତି ପୁରରବା । ପୁରରବା ଓ ଉର୍ବଶୀଙ୍କ ପୁତ୍ର ଆୟୁ । ଆୟୁଙ୍କ ପୁତ୍ର ନଘୋଷ ନିଜ ପରାକ୍ରମ ବଳରେ ଇନ୍ଦ୍ରପଦ ପାଇଥିଲେ । ନଘୋଷଙ୍କ ପୁତ୍ର ହେଉଛନ୍ତି ଯଯାତି, ଯିଏକି ନିଜ ବାହୁ ବଳରେ ପ୍ରଥମ ସମ୍ରାଟ ହୋଇ ପାରିଥିଲେ । ରାଜା ଯଯାତିଙ୍କର ଜ୍ୟେଷ୍ଠା ରାଣୀ ଶୁକ୍ରାଚାର୍ଯ୍ୟଙ୍କ ପୁତ୍ରୀ ଦେବଯାନୀଙ୍କ ଗର୍ଭରୁ ଯଦୁ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ । ଏହି ଯଦୁଙ୍କଠାରୁ ଯାଦବଙ୍କ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଛି । (ଦାସ : ୧୯୬୫ : ୮-୯) ସନ୍ଥ ସାହିତ୍ୟର ଅନ୍ୟତମ ପ୍ରମୁଖ କବି ତଥା ଗୋପାଳଙ୍କ କୁଳଗୁରୁ ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ହରିବଂଶ, ଗୋପାଳଙ୍କ ଓଗାଳ ଓ ଗୋପାଳ ଜନ୍ମ ଆଦି ପୁସ୍ତକରେ ଗୋପାଳମାନଙ୍କ ଜନ୍ମ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି-

ଯେଉଁ ଦିନ ଆପ ତେଜ ବାୟୁ ଯେ ନଥିଲେ,
ସେଥିରୁ ଅଣ୍ଡିରା ମାଇ ଦୁହେଁ ଜନମିଲେ ।
ଯହିଁ ପୁରିଲା କପିଳା ଦୁହେଁ ବସୁନ୍ଧରୀ,
ବ୍ରହ୍ମାର ନନ୍ଦନ ଗୋପାଳ ଯେ ଜାତ କରି ।
କପିଳାକୁ ପାଳ ବୋଲି ନିରାକାର ହେଲେ,
ଦଧି ଘୃତ ଅଧାମକୁ କରହୋ ବୋଇଲେ ।

(ଦାସ : ୨୦୦୬ : ୧୯୪)

ଗୋଧନମାନଙ୍କର ପରିମାଣ ବା ସଂଖ୍ୟା ଅନୁସାରେ ଗୋପାଳ ଜାତିର ସଂଜ୍ଞା ନିରୂପଣ ମହାଭାରତ ଓ ହରିବଂଶରେ କରାଯାଇଛି । ସହସ୍ରେ ଗାଈରେ ଏକ ଗୁଆଳ । ଦଶ ଗୁଆଳରେ ଏକ ଝାଙ୍କ । ଦଶ ଝାଙ୍କରେ ଏକ ପଲ୍ଲ । ଦଶ ପଲ୍ଲରେ ଏକ ଭୋଇ । ଦଶ ଭୋଇରେ ଏକ ଖୁଡ଼ । ଦଶ ଖୁଡ଼ରେ ଏକ ମହାଖୁଡ଼ । ସର୍ବମୋଟ ଏକ ମହାଖୁଡ଼ ଗାଈର ସଂଖ୍ୟା ଏକ ଅର୍ବୁଦ । ଅର୍ଥାତ୍ ଦଶ ହଜାର କୋଟି । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ପିତା ନନ୍ଦରାଜାଙ୍କୁ ମହାଖୁଡ଼ କୁହାଯାଏ ।

ସହସ୍ରେ ଗାଈରେ ଏକ ଗୁଆଳ ହୁଅଇ,
ଦଶ ଗୁଆଳରେ ଏକଝାଙ୍କ ବୋଲି କହି ।
ଏ ବିଧିରେ ଦଶଝାଙ୍କ ଏକପଲ୍ଲ ହୁଏ,
ଦଶପଲ୍ଲ ଏକଭୋଇ ନାମ ଦେଖାଯାଏ ।
ଏ ପ୍ରକାରେ ଦଶଭୋଇ ଗୋଧନ ଯାହାର,
ମହାଭୋଇ ବୋଲି ନାମ ଅଟଇ ତାହାର ।
ଦଶ ମହାଭୋଇ ହେଲେ ହୁଏ ଏକଖୁଡ଼,
ଦଶଖୁଡ଼ ଗାଇପୂର୍ଣ୍ଣ ହେଲେ ମହାଖୁଡ଼ ।

(ଦାସ : ୧୯୮୪ : ୧୮୮)

ପୁରାଣର ଅଯୋଧ୍ୟା ନଗରୀ ହେଉଛି ଯାଦବମାନଙ୍କ ଆଦ୍ୟ ବାସସ୍ଥଳୀ । ଏହିଠାରୁ ଭାରତର ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରାନ୍ତରୁ ଯାଇ ସେମାନେ

ବସତି ସ୍ଥାପନ କରିଛନ୍ତି । ସେଠାରୁ ଗୋଟିଏ ଗୋଷ୍ଠୀ ଗୁଜୁରାଟ ଯାଇ ପୁଷ୍କଳ ଅଂଚଳରେ ରହିଲେ । ଆଉ ଏକ ଗୋଷ୍ଠୀ ବିହାରର ମଗଧ ଅଂଚଳରେ ରହିଲେ । ସମୟକ୍ରମେ ମଗଧରୁ ଯେଉଁ ଯାଦବ ଗୋଷ୍ଠୀ ଓଡ଼ିଶା ଆସିଲେ ତାଙ୍କୁ ମଗଧା ଗଉଡ଼, ଝାଡ଼ଖଣ୍ଡରୁ ଯେଉଁ ଗୋଷ୍ଠୀ ଆସିଲେ ତାଙ୍କୁ ଝରିଆ ଗଉଡ଼, ମଥୁରାରୁ ଯେଉଁ ଗୋଷ୍ଠୀ ଆସିଲେ ତାଙ୍କୁ ମଥୁରାପୁରିଆ ଗଉଡ଼, ଗୋପପୁରରୁ ଯେଉଁ ଗୋଷ୍ଠୀ ଆସିଲେ ତାଙ୍କୁ ଗୋପପୁରିଆ ବା ନନ୍ଦ ଗଉଡ଼ କୁହାଗଲା । ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାକୋଷର ପ୍ରଣେତା ଗୋପାଳଚନ୍ଦ୍ର ପ୍ରହରାଜ ଓଡ଼ିଶାର ଗୋପାଳଙ୍କୁ ଗୋପପୁରିଆ ଓ ମଥୁରାପୁରିଆ ଭାବେ ଦୁଇ ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରିଛନ୍ତି । (ପ୍ରହରାଜ : ୧୯୩୨ : ୨୦୫୨)

ଓଡ଼ିଶାର ପୂର୍ବ ଉପକୂଳବର୍ତ୍ତୀ ଅଂଚଳ ଯଥା- ଭଦ୍ରକ, ଯାଜପୁର, କେନ୍ଦ୍ରାପଡ଼ା, କଟକ, ପୁରୀ, ଖୋର୍ଦ୍ଧା, ଢେଙ୍କାନାଳ ଆଦି ଜିଲ୍ଲାରେ ମଥୁରାପୁରିଆ ଓ ଗୋପପୁରିଆ ଗଉଡ଼ ଦେଖାଯାଆନ୍ତି । ୧୯୧୦ ରେ ପ୍ରକାଶିତ ବେଙ୍ଗଲ ଗେଜେଟିୟର୍ସରେ କବଡେନ୍ ରାମସେ (L.E.B. Cobden Ramsay) ଗଉଡ଼ମାନଙ୍କୁ ଗୋପପୁରିଆ ଓ ମଥୁରାପୁରିଆ ଆଦି ଦୁଇଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରିଛନ୍ତି। (ରାମସେ ୧୯୧୦ : ୫୮) ଓଡ଼ିଶାର ପଶ୍ଚିମାଞ୍ଚଳ ଜିଲ୍ଲା ଯଥା- ବୌଦ, ସୋନପୁର, ସମ୍ବଲପୁର, ଝାରସୁଗୁଡ଼ା, ସୁନ୍ଦରଗଡ଼, ନୂଆପଡ଼ା, କଳାହାଣ୍ଡି, କୋରାପୁଟ ଆଦି ଅଂଚଳରେ ମଗଧା ଗଉଡ଼, ଝରିଆ ଗଉଡ଼, ଲରିଆ ଗଉଡ଼, କନ୍ଧ ଗଉଡ଼ ଆଦି ଦେଖାଯାଆନ୍ତି । ଉତ୍ତର ଭାରତର ଯାଦବ ଗୋପ, ଅହୀର, ମଧ୍ୟ ଭାରତର ରାଉତ, ରାବତ, ମହାରାଷ୍ଟ୍ରରେ ଯାଦବ, ଗୋପାଳ, ମାଡ୍ରାସରେ ଉଦାୟଂସ, ଆନ୍ଧ୍ର ପ୍ରଦେଶରେ ଗୋଲ୍ୟାସ, ବଙ୍ଗଳାରେ ଗୋପ, ରାଜସ୍ଥାନ ଓ ହରିଆଣାରେ ରାବ, ଅହୀର ନାମରେ ପରିଚିତ । (ଯାଦବ : ନାହିଁ : ୯)

ଯାଦବ ବା ଗୋପାଳ ଜାତି ଏକ ଭ୍ରମଣପ୍ରିୟ ଜାତି । ଏମାନେ ଗୋଟିଏ ସ୍ଥାନରେ ରହିପାରୁ ନଥିଲେ । ଏହାର କାରଣ ହେଉଛି ତାଙ୍କ କର୍ମ । ଗୋପାଳଙ୍କ ମୁଖ୍ୟ କର୍ମ ହେଉଛି ପଶୁପାଳନ । ଏହା ତାଙ୍କର କୌଳିକ ବୃତ୍ତି । ଗୋ-ମହିଷାଦି ସବୁବେଳେ ଗୋଟିଏ ସ୍ଥାନରେ ତୃଣ ଖାଆନ୍ତି ନାହିଁ । ଭିନ୍ନଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରେ ତୃଣ ଖାଇବା ଫଳରେ ଗୋପାଳମାନେ ସେମାନଙ୍କ ସହ ଯାଆନ୍ତି । ଜଙ୍ଗଲ, ତୃଣଭୂମି, ବିଶେଷ କରି ନଦୀକୂଳ ଅଂଚଳରେ ଏମାନେ ବାସ କରନ୍ତି । ଗୋପାଳମାନେ ଦିନସାରା ଜଙ୍ଗଲ ଓ ନଦୀକୂଳମାନଙ୍କରେ ଗୋ-ମହିଷାଦି ଚରାନ୍ତି। ସଞ୍ଜ ହେଲେ ଖୋଲା ପଡ଼ିଆ, ନଦୀକୂଳ, ପତ୍ର କୁଡ଼ିଆ ଏବଂ ଗୋଷ୍ଠ ଭିତରେ ଶୋଇଯାଆନ୍ତି । କାରଣ ତାଙ୍କର କୌଣସି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ବାସଗୃହ ନଥାଏ । ଗୋ-ମହିଷାଦିଙ୍କ ଦୁଗ୍ଧରୁ ଦହି, ଛେନା, ଘିଅ ଆଦି ପ୍ରସ୍ତୁତ କରି ଖାଆନ୍ତି । କୃଷିଜାତ ଦ୍ରବ୍ୟ ଯଥା- ବାଜରା, ମାଣ୍ଡିଆ, ଯଅ, ସୁଆଁ, ହରଡ଼, କୋଳଥ, ବିରି ଆଦିରୁ ଖାଦ୍ୟ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରି ଖାଇଥାନ୍ତି ।

ସମୟକ୍ରମେ ପରିବାର ବୃଦ୍ଧି, ସ୍ଥାୟୀ ବାସଗୃହ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସୁବିଧା ସୁଯୋଗଗୁଡ଼ି ପୂରଣ ପାଇଁ ଅର୍ଥର ଆବଶ୍ୟକତା ପଡ଼ିଲା । ଏଣୁ ଗୋପାଳମାନେ ଦୁଗ୍ଧକୁ ବ୍ୟବସାୟରେ ପରିଣତ କଲେ । ଦୁଗ୍ଧରୁ ଦହି, ଛେନା, ଘିଅ, ଲବଣୀ, ଅଧାମ ଆଦି ପ୍ରସ୍ତୁତ କରି ବିକ୍ରି କଲେ । କିଛି ଗୋପାଳ ଦଳପତିଙ୍କ ପାଖରେ ରହି ଗାଇ, ମଇଁଷି ଚରାଇଲେ । ସମାଜରେ ଗୋପାଳନ ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ କେତେକ କର୍ମ ଯଥା- ରାଜା ବା ଜମିଦାରଙ୍କ ସବାରୀ ଓ ପାଲିଙ୍କି ବୋହିବା, ରାଜାଙ୍କର ଭାଟ ଭାବେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବା ଏବଂ ଚାଷ କାର୍ଯ୍ୟ ଆଦି କଲେ । ତା'ଛଡ଼ା ଗୋପାଳଙ୍କ ଗରାବଟୁ କାର୍ଯ୍ୟ ତାଙ୍କୁ ସମାଜରେ ସମ୍ମାନ ଆଣି ଦେଇଛି । ପୁରୀ ଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିରରେ ଗରାବଟୁ ବା ପାଣିଦେବା କାର୍ଯ୍ୟ ଏମାନେ କରିଥାନ୍ତି ।

ବିଶେଷ କରି ଗୋପାଳନ ଓ ଚାଷ ଥିଲା ଗୋପାଳଙ୍କ ମୁଖ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟ । ଦିନସାରା କ୍ଷେତ ବା ଜଙ୍ଗଲରେ କାମକରି ସନ୍ଧ୍ୟାରେ ଘରକୁ ଫେରନ୍ତି । ଶାରିରୀକ କଷ୍ଟକୁ ଦୂର କରିବା ପାଇଁ ଶିଙ୍ଗା, ବେଣୁ, ପତ୍ରକାହାଳୀ ବଜାଇ ନାଚଗୀତ କରିଥାଆନ୍ତି । ଯାହା ତାଙ୍କ ସଂସ୍କୃତି ଓ ସାମାଜିକ ଜୀବନର ପ୍ରାରମ୍ଭିକ ସୂଚନା ଦିଏ । ଜନ୍ମଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ମୃତ୍ୟୁ ଯାଏ ଗୋପାଳମାନେ କିପରି ସାଂସ୍କୃତିକ ଜୀବନଯାପନ କରନ୍ତି ତା'ର ଏକ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଅନୁଶୀଳନ କରାଯାଇପାରେ ।

ସନ୍ତାନ ଜନ୍ମ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଗର୍ଭବତୀ ସ୍ତ୍ରୀକୁ ପ୍ରସବ ପୂର୍ବରୁ କୌଣସି ଭାରିକାମ ଦିଆଯାଏ ନାହିଁ । ପ୍ରସବର ତିନିରୁ ଚାରିମାସ ପୂର୍ବରୁ ଗର୍ଭବତୀ ନାରୀକୁ ମନ୍ଦିର ଯିବା, ପାହାଚାରୁ ଉଠିବା, ଗରିଷ୍ଠ ଖାଦ୍ୟ ଖାଇବା ପାଇଁ ବାରଣ କରାଯାଇଥାଏ । ଯଦିଓ କିଛି ଲୋକଙ୍କଠାରେ ଏହାର ବ୍ୟତିକ୍ରମ ଦେଖାଯାଏ । ବିଶେଷକରି ଘରୁ ବାହାରକୁ ଯିବାକୁ ଦିଆଯାଇ ନଥାଏ । କାରଣ ତାଙ୍କର ବିଶ୍ୱାସ ଥାଏ ଯେ କୌଣସି ଖରାପ ଶକ୍ତିର ପ୍ରଭାବ ଗର୍ଭସ୍ଥ ସନ୍ତାନ ଉପରେ ପଡ଼ିପାରେ । ଗର୍ଭବତୀ ନାରୀକୁ ଅର୍ଦ୍ଧଚନ୍ଦ୍ର ଓ ଗ୍ରହଣ ଦେଖିବାକୁ ବି ବାରଣ କରାଯାଏ । କାହିଁକିନା ସେମାନେ ଭାବନ୍ତି ଏହାଦ୍ୱାରା ଗର୍ଭସ୍ଥ ସନ୍ତାନର ଅଙ୍ଗହାନୀ ବା ସେ ଗ୍ରହଣଖଣ୍ଡିଆ ହୋଇପାରେ । ପୁଣି

ଗର୍ଭବତୀ ନାରୀକୁ ଡେଉଁରିଆ ବା ତାବିଜ ପିନ୍ଧିବାକୁ ଦିଆଯାଏ । ଏହାଦ୍ୱାରା ଭୂତ ପ୍ରେତ ଆଦି ଅଶୁଭ ଦୃଷ୍ଟି ପଡ଼ି ନଥାଏ । ସନ୍ତାନ ଜନ୍ମହେବା ପରେ ଶାମୁକାରେ ନାହି ଛେଦନ କରାଯାଏ । ଏନ୍ତୁଡ଼ିଶାଳ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରାଯାଇ ଏକୋଇଶ ଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମାଆ ଓ ସନ୍ତାନକୁ ରଖାଯାଏ । ଉଭୟକୁ ଗରମ ଖାଦ୍ୟ ଖାଇବାକୁ ଦିଆଯାଏ । ପଞ୍ଚୁଆତି, ଷଷ୍ଠୀ, ବାରରାତ୍ର ଓ ଏକୋଇଶିଆର ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ବିଧି ପାଳନ କରାଯାଇଥାଏ ।

ବିବାହ :

ବିବାହ ହେଉଛି ସମାଜର ଏକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରସଙ୍ଗ । ଗୋପାଳମାନଙ୍କର କେବଳ ନିଜ ଜାତିରେ ବିବାହ କରିବାର ପରମ୍ପରା ରହିଛି । ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଜାତିରେ ଏମାନେ ବିବାହ କରନ୍ତି ନାହିଁ । ଗୋପପୁରିଆ ଗଉଡ଼ କେବଳ ଗୋପପୁରିଆ ଜାତିରେ, ମଥୁରାପୁରିଆ ଗଉଡ଼ କେବଳ ମଥୁରାପୁରିଆ ଜାତିରେ ହିଁ ବିବାହ କରନ୍ତି । ସ୍ୱଗୋତ୍ରରେ ଏମାନେ ବିବାହ କରନ୍ତି ନାହିଁ । କାରଣ ସେମାନଙ୍କ ମତରେ ସ୍ୱଗୋତ୍ର ହେଉଛି ତାଙ୍କ ନିଜ ଭାଇ । ତାଙ୍କ ବିବାହର ମଧ୍ୟସ୍ଥି ହେଉଛି ତାଙ୍କ ନିଜ ବନ୍ଧୁ । ବିବାହ ସ୍ଥିର ହେବା ପରେ ଲଗ୍ନପତ୍ର ନେଇ ବରପିତା କନ୍ୟାଘରକୁ ଯାଆନ୍ତି । ଏହାପରେ ଦୁଆରମଡ଼ା । ଏଥିରେ ବରଘର ଲୋକ କନ୍ୟାଘରକୁ ଯାଇ ବିବାହର ବାକି ଆନୁସଙ୍ଗିକ କାର୍ଯ୍ୟ ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା କରିଥାନ୍ତି । ଏହାପରେ ବିବାହର କିଛିଦିନ ପୂର୍ବରୁ ନିର୍ବନ୍ଧ କରାଯାଏ । ଆବଶ୍ୟକ ବେଳେ ବିବାହ ଦିନ କରାଯାଏ । ଏଥିରେ ବରଘର ଲୋକ କନ୍ୟା ପାଇଁ ବିବାହ ମୁଦି ନେଇ ଯାଆନ୍ତି ଓ ପ୍ରତିବଦଳରେ ବର ପାଇଁ ଆଉ ଏକ ମୁଦି ନେଇ ଆସନ୍ତି । ଏଥିରେ ବୟସ୍କ ଲୋକ ହିଁ ଯାଆନ୍ତି । କାରଣ ବିବାହ ସ୍ଥିର ହେବା ଦିନଠାରୁ ନିର୍ବନ୍ଧ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଯଦି କୌଣସି ବାଧା ଆସେ ତାକୁ ସେଇ ନିର୍ବନ୍ଧ ଦିନ ହିଁ ସମାଧାନ କରାଯାଏ । କିନ୍ତୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ସଭ୍ୟତାର ପ୍ରଭାବରେ ବରକନ୍ୟା ଏକାଠି ରହି, କେକ୍ କାଟି ଏକ ଉତ୍ସବ ଭଳି ପାଳନ କରାଯାଉଛି ।

ବିବାହ ଦିନ ବର ଗାଆଁ ମୁଣ୍ଡରେ ପହଂଚିବା ପରେ ଯାଇ କନ୍ୟା ମଙ୍ଗୁଳା ହୋଇଥାଏ । କାରଣ ସେ ସମୟରେ କନ୍ୟା ଥରେ ମଙ୍ଗୁଳା ହେବାପରେ ଯଦି କୌଣସି କାରଣରୁ ବର କନ୍ୟାଘରେ ପହଂଚି ନଥାଏ, ତେବେ ସେ କନ୍ୟାକୁ ଆଉ କେହି ବିବାହ କରିବେ ନାହିଁ ବୋଲି ବିଶ୍ୱାସ କରାଯାଏ । ସାରା ଜୀବନ ସେ କୁଆଁରୀ ହୋଇ ରହିଯାଏ । ଏହାପରେ ବରଧରା, ବରଯାତ୍ରୀ ସଙ୍ଖୁଳିବା ବିଧି ଥାଏ । ଏଥିରେ କନ୍ୟାପକ୍ଷ ଲୋକ ଲଉଡ଼ି ବାଡ଼ି ଖେଳି ବରପକ୍ଷଙ୍କୁ ପାଛୋଟି ଆଣନ୍ତି । ବିବାହର ବାକି କାର୍ଯ୍ୟ ସରିବା ପରେ ଶେଷରେ ହାତଗଣ୍ଠି ପଡ଼େ ଓ ବିବାହ ସମାପ୍ତ ହୋଇଥାଏ । ସାଧାରଣତଃ ଓଡ଼ିଶାରେ ଗୋପାଳ ଜାତିର ଆଠପ୍ରକାର ବିବାହ ଦେଖାଯାଏ । ଯୋଗାଡ଼ଭିତ୍ତିକ ବିବାହ, ଝିଙ୍କା ବିବାହ (ବଳପୂର୍ବକ ବିବାହ), ଉଦୁଲିଆ ବିବାହ, ବରମାଲ୍ୟ ବିବାହ, ଫୁଲ ବିବାହ, ଛାଗରୀ ବିବାହ, ପରସାମୁଡ଼ି ବିବାହ, ଖୋଟଲା ବିବାହ ଭୋଇ । (ଭୋଇ : ୨୦୧୯ : ୧୧୭)

ମୃତକର୍ମ :

ଭାଗବତ କହେ 'ମର୍ତ୍ତ୍ୟେ ମନୁଷ୍ୟ ଦେହ ବହି, ଦେବତା ହେଲେବି ମରଇ' । ମୃତବ୍ୟକ୍ତି ଆତ୍ମାର ସଦ୍‌ଗତି ନିମନ୍ତେ ତା'ର ଶୁଦ୍ଧିକାର୍ଯ୍ୟ କରାଯାଏ । ଗୋପାଳ ଜାତିରେ ଓଡ଼ିଶାର ପୂର୍ବାଞ୍ଚଳ ମାନଙ୍କରେ ତେରଦିନ ଧରି ମୃତବ୍ୟକ୍ତିର ଅନ୍ତ୍ୟେଷ୍ଟିକ୍ରିୟା ପାଳନ କରାଯାଉଥିବା ବେଳେ ପଶ୍ଚିମ ଓଡ଼ିଶାରେ ବାରଦିନ ପାଳନ କରାଯାଏ । ଶିଶୁର ମର ଶରୀରକୁ ମାଟିରେ ପୋତା ଯାଉଥିବା ବେଳେ ବୟସ୍କ ଲୋକଙ୍କୁ ନିଆଁରେ ପୋଡ଼ି ଦିଆଯାଏ । ବୟସ୍କ ଗରିବ ନିଃସହାୟ ବ୍ୟକ୍ତିର ଶରୀରକୁ ଅର୍ଥାଭାବରୁ ପୋଡ଼ି ଦିଆଯାଇଥାଏ । ଗର୍ଭବତୀ ନାରୀ ଯଦି ନଅରୁ ଦଶମାସ ଗର୍ଭବତୀ ଥାଇ ମରିଯାଏ, ତେବେ ଧୋବା ମଶାଣିରେ ପ୍ରଥମେ ନାରୀର ପେଟ ଚିରି ମୃତ ଶିଶୁକୁ ବାହାର କରେ । ମୃତ ନାରୀର ଶରୀର ଅଲଗା ପୋତି ଦିଆଯାଏ, ଯାହା ସାମ୍ପ୍ରତିକ ସମୟରେ ଆଉ ଦେଖାଯାଉ ନାହିଁ ।

ପୂଜା / ଉପାସନା :

ଗୋପାଳଙ୍କ ଆଖ୍ୟା ଦେବତା ଭଗବାନ କୃଷ୍ଣ । ଦ୍ୱାପର ଯୁଗରେ ଭଗବାନ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଲୀଳାଗୁଡ଼ିକୁ ଗୋପାଳମାନେ ଅତି ଶ୍ରଦ୍ଧାର ସହିତ ପାଳନ କରନ୍ତି । ତାଙ୍କ ଜାତିର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ପର୍ବଗୁଡ଼ିକ ହେଉଛି- ବଳଭଦ୍ର ଜନ୍ମ ବା ରାକ୍ଷୀ ପୂର୍ଣ୍ଣିମା, ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଜନ୍ମାଷ୍ଟମୀ, ନନ୍ଦୋତ୍ସବ, ଗିରିଗୋବର୍ଦ୍ଧନ ପୂଜା, ଅଗ୍ନି ଉତ୍ସବ, ଦୋଳପୂର୍ଣ୍ଣିମା ଓ ରାସ ପୂର୍ଣ୍ଣିମା । ବଳଭଦ୍ରଙ୍କ ଜନ୍ମ ଶ୍ରାବଣ ପୂର୍ଣ୍ଣିମା ଦିନ ପାଳିତ ହୋଇଥାଏ । ସେ ଦିନ ଗୋମାତାଙ୍କ ଜନ୍ମତିଥି ଭାବେ ଗୋପାଳମାନେ ଅତି ଉତ୍ସାହର ସହ ପାଳନ କରିଥାନ୍ତି । ଗୋମାତା ହେଉଛନ୍ତି ତାଙ୍କ ଅର୍ଥନୀତି ଓ ଧାର୍ମିକ ପ୍ରଗତିର ବାହକ । ତେଣୁ ସେଦିନ ସକାଳୁ ପ୍ରଥମେ ଗୋମାତାଙ୍କୁ ଭଲ ଭାବରେ ଗାଧୋଇ ଦିଆଯାଏ । ଶିଙ୍ଗରେ ତେଲ ଓ ସିନ୍ଦୁର ଲଗେଇ ରାକ୍ଷୀ ବାନ୍ଧି ପୂଜା

କରାଯାଏ ଏବଂ ନାନା ଦୁଃଖ, ଶୋକ ଓ ପୀଡ଼ାରୁ ଉଦ୍ଧାର କରିବାପାଇଁ ପ୍ରାର୍ଥନା କରାଯାଏ ।

ଗୋପାଳଙ୍କ ପ୍ରସିଦ୍ଧ ପର୍ବ ହେଉଛି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଜନ୍ମାଷ୍ଟମୀ । ଗୋପାଳମାନେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ବଂଶଧର ବୋଲି ମନେ କରୁଥିବାରୁ ତାଙ୍କ ଜନ୍ମଦିନଟିକୁ ଅତି ଉତ୍ସାହର ସହ ଭାଦ୍ରବ ମାସ କୃଷ୍ଣପକ୍ଷ ଅଷ୍ଟମୀ ତିଥିରେ ପାଳନ କରନ୍ତି । ଏହି ପର୍ବକୁ କେବଳ ଭାରତ ନୁହେଁ ବାଂଲାଦେଶ, ପାକିସ୍ତାନ, ଗୁୟାନା, ମଧ୍ୟ-ପ୍ରାଚ୍ୟ ଦେଶ ସମୂହ, ଟବାଗୋ, ଜାମାଇକା ଆଦି ଦେଶରେ ମଧ୍ୟ ପାଳିତ ହେବାର ଦେଖାଯାଏ । ବାଂଲାଦେଶରେ ଏହି ପର୍ବ ଜାତୀୟ ପର୍ବ ଭାବରେ ଘୋଷଣା କରାଯାଇଛି । (ଗ୍ରୋଭର୍ : ୨୦୦୨ : ୮) ଏହାର ପରଦିନକୁ ନନ୍ଦୋତ୍ସବ କୁହାଯାଏ । ଗୋପାଳମାନେ କୃଷ୍ଣ, ବଳରାମ, ନନ୍ଦ, ଯଶୋଦା ଆଦି ଚରିତ୍ରରେ ଅଭିନୟ କରିଥାନ୍ତି ।

ଗିରି ଗୋବର୍ଦ୍ଧନ ପୂଜା କାର୍ତ୍ତିକ ମାସରେ ପାଳିତ ହୋଇଥାଏ । ଗୋବର୍ଦ୍ଧନ ନାମକ ପର୍ବତକୁ ସେଦିନ ପୂଜା କରାଯାଏ । ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସଙ୍କ ଭାଗବତରେ ଏହି ପୂଜାର ଉତ୍ପତ୍ତି ସମ୍ପର୍କରେ ଏପରି ବର୍ଣ୍ଣନା ହୋଇଛି- ସେଦିନ ଗୋପପୁରରେ ଇନ୍ଦ୍ରପୂଜା ହେଉଥିଲା । ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ, ଇନ୍ଦ୍ରପୂଜା ପରିବର୍ତ୍ତେ ଗୋବର୍ଦ୍ଧନ ପର୍ବତକୁ ପୂଜା କରିବା ପାଇଁ କହିଛନ୍ତି । କାରଣ ଗୋବର୍ଦ୍ଧନ ପର୍ବତ ଗୋପପୁରର ସମସ୍ତ ପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କୁ ଆଶ୍ରୟ ତଥା ସୁରକ୍ଷା ପ୍ରଦାନ କରିଥାଏ । ଏହାପରେ ଇନ୍ଦ୍ରପୂଜା ପରିବର୍ତ୍ତେ ଗୋବର୍ଦ୍ଧନକୁ ପୂଜା କରାଗଲା । ଏଥିରେ ଦେବରାଜ ଇନ୍ଦ୍ର କ୍ରୋଧିତ ହୋଇ ପ୍ରବଳ ବେଗରେ ଘଡ଼ଘଡ଼ି ସହ ସାତଦିନ ସାତରାତି ବର୍ଷା କରେଇଲେ । ସମଗ୍ର ଗୋପପୁରର ପ୍ରାଣୀମାନେ ଏଥିରୁ ବଂଚିବା ପାଇଁ ଆର୍ତ୍ତଚିତ୍କାର କଲେ । ଗୋପପୁରବାସୀଙ୍କୁ ଉଦ୍ଧାର କରିବା ପାଇଁ ଭଗବାନ କୃଷ୍ଣ ଗୋବର୍ଦ୍ଧନ ଧାରଣ କରିଥିଲେ ।

ଗୋରୁ ବ୍ରାହ୍ମଣେ ପ୍ରୀତିଫଳେ,
ଯଜ୍ଞ କରିବା ଗିରିତଳେ ।
ପୂଜିବା ଗୋବର୍ଦ୍ଧନ ଶିରେ,
ଯେ ଇନ୍ଦ୍ର ଯଜ୍ଞର ସମ୍ଭାରେ ।
(ଦାସ, ୨୦୧୩, ୬୮୪)

ଗୋବର୍ଦ୍ଧନ ପୂଜା ଓଡ଼ିଶାର ବିଭିନ୍ନ ବୈଷ୍ଣବୀୟ ମଠ, ମନ୍ଦିର ଓ ଗୌଡ଼ୀୟ ବୈଷ୍ଣବ ଆଶ୍ରମମାନଙ୍କରେ ପାଳନ କରାଯାଏ । ବିଶେଷ କରି ପୁରୀର ବଡ଼ ଓଡ଼ିଆ ମଠରେ ଏହା ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଭାବେ ପାଳନ କରାଯାଏ । ଆଗେ ପ୍ରଭୁ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କ ବେଶଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରେ ଗୋବର୍ଦ୍ଧନ ବେଶ ମଧ୍ୟ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଥିଲା । ମାତ୍ର ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ଗୋବର୍ଦ୍ଧନ ବେଶ ପରିବର୍ତ୍ତେ କୃଷ୍ଣ-ବଳରାମ ବେଶ କରାଗଲା । (ଆର୍କାଇଭ୍ କପି) ଏହାଛଡ଼ା ଓଡ଼ିଶାର ବିଭିନ୍ନ ଗ୍ରାମମାନଙ୍କରେ ଗୋବର୍ଦ୍ଧନ ପୂଜା କରାଯାଏ । ଓଡ଼ିଶାର ଢେଙ୍କାନାଳ, କଟକ, ଜଗତସିଂହପୁର, ବଲାଙ୍ଗୀର ଆଦି ଜିଲ୍ଲାଗୁଡ଼ିକରେ ପାଳିତ ହୋଇଥାଏ ।

ଗୋବର୍ଦ୍ଧନ ପୂଜାଦିନ ମଧ୍ୟାହ୍ନ ପରେ ଗୋପାଳମାନେ ପର୍ବତ ଉପରକୁ ଯାଇଥାନ୍ତି । ସଙ୍ଗରେ ନେଇଥାନ୍ତି କ୍ଷୀର, ଘିଅ, ନଡ଼ିଆ, କଦଳୀ ଏବଂ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପୂଜା ସାମଗ୍ରୀ । ପର୍ବତକୁ ପୂଜାକରି କ୍ଷମା ପ୍ରାର୍ଥନା କରିଥାନ୍ତି । କାରଣ ବିଭିନ୍ନ ଆବଶ୍ୟକୀୟ ଦ୍ରବ୍ୟ ଓ କାଠକାଟି ଜଙ୍ଗଲରୁ ସେମାନେ ଆଣିଥାନ୍ତି । ପୂଜା ସରିବା ପରେ ସମସ୍ତେ ତଳକୁ ଆସି ଭାଲୁନାଚ କରିଥାନ୍ତି । ବାଳକମାନେ ତାଳପତ୍ର ଦ୍ୱାରା ଘୋଡ଼େଇ ହୋଇ ଭାଲୁବେଶ ଧାରଣ କରି ଘରଘର ବୁଲିଥାନ୍ତି ଓ ଗୀତ ଗାଇ ନାଚ କରିଥାନ୍ତି । (ଢେଙ୍କାନାଳର ଓଡ଼ାପଡ଼ା ବ୍ଲକ୍, ନିମିଧା ଗ୍ରାମ)

ମାଘ ପୂର୍ଣ୍ଣିମା ଦିନ ଅଗ୍ନି ଉତ୍ସବ ବା ଅଗିପୋଡ଼ା ପର୍ବ ପାଳିତ ହୁଏ । ନଡ଼ା, ପୁଆଳ, ରାଶି କୋରଡ଼ (ରାଶି ଡାଙ୍ଗ) ସଂଗ୍ରହ କରି ଗାଁ ମୁଣ୍ଡରେ ଏକାଠି କରାଯାଏ । ଏହାପରେ ପୂଜା ଆରମ୍ଭ ହୁଏ । ଦେହୁରୀ ଅଗ୍ନି ସଂଯୋଗ କରନ୍ତି । ଏହାପରେ ନିଆଁ ଭିତରକୁ ବାଇଗଣ, ସାରୁ, ନଡ଼ିଆ ଆଦି ପକାଯାଏ । ଏହି ପର୍ବ ପାଳନର ପଛରେ କେତୋଟି କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ରହିଛି- ପ୍ରଥମତଃ ଗ୍ରାମମାନଙ୍କରେ ଲୋକ ବିଶ୍ୱାସ ରହିଛି ଯେ, ଅଗ୍ନିଦେବଙ୍କୁ ତୃପ୍ତ କରିବା ପ୍ରତିଟି ମଣିଷର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ । ଫସଲ ଅମଳ ପରେ ଗ୍ରାମବାସୀମାନେ ଅଗ୍ନି ଉତ୍ସବ ମାଧ୍ୟମରେ ଅଗ୍ନି ଦେବତାଙ୍କୁ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ କରନ୍ତି । ବିଭିନ୍ନ କୃଷିଜାତ ଦ୍ରବ୍ୟ ଯଥା- ବାଇଗଣ, ସାରୁ, ନଡ଼ିଆ ଅଗ୍ନି ଭିତରକୁ ପକାଯାଏ । ପଶ୍ଚିମ ଓଡ଼ିଶାରେ ମୁଗ, ବିରି, ରାଶି ଆଦି ପକାଯାଏ । ବିଶ୍ୱାସ କରାଯାଏ ଏ ସମସ୍ତ ଖାଇବା ପରେ ଅଗ୍ନି ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହେବେ । କାରଣ ଆଗକୁ ଖରାଦିନ ଆସୁଥାଏ । ଗାଁର କାହାର ଘରପୋଡ଼ି ନ ହେବାପାଇଁ ଏହା କରାଯାଏ । ଆଉ ଏକ ବିଶେଷତା ହେଉଛି, ପୋଡ଼ା ଖାଦ୍ୟ ଖାଇବା ଦ୍ୱାରା ଦେହର ଚର୍ମରୋଗ ଦୂର ହୋଇଥାଏ । ଏହା ମାଘ ପୂର୍ଣ୍ଣିମାରୁ ଆରମ୍ଭ ହୋଇ ଫାଲଗୁନ ପୂର୍ଣ୍ଣିମାର ହୋଲିକା ଦହନ ଦିନ ସମାପ୍ତ ହୁଏ ।

ଗୋପାଳଙ୍କର ମୁଖ୍ୟ ପର୍ବ ହେଉଛି ଦୋଳଯାତ୍ରା । ସ୍କନ୍ଦ ପୁରାଣ ଅନୁସାରେ ଏହା ତିନିରୁ ପାଂଚଦିନ ଧରି ପାଳିତ ହୁଏ ।

(ମିଶ୍ର : ପ୍ର.କା.ନାହିଁ : ୧୪୨) ଐତିହାସିକ ଡକ୍ଟର ସତ୍ୟନାରାୟଣ ରାଜଗୁରୁଙ୍କ ଶ୍ରୀ ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଓ ଶ୍ରୀମନ୍ଦିର ପୁସ୍ତକରେ ଲେଖାଅଛି- "ଫାଲଗୁନ ମାସର ଶୁକ୍ଳ ଦଶମୀ ଠାରୁ ପୂର୍ଣ୍ଣମୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଓଡ଼ିଶାରେ ଦୋଳ ଉତ୍ସବ ହୋଇଥାଏ । ତା'ପରେ ଚୈତ୍ରକୃଷ୍ଣ ପ୍ରତିପଦା ଦିନ ଶ୍ରୀମନ୍ଦିରରେ ହୋଲି ଉତ୍ସବ ପାଳିତ ହୁଏ । ଓଡ଼ିଶାରେ ପଞ୍ଚଦୋଳ ଉତ୍ସବ ଚୈତ୍ରକୃଷ୍ଣ ପ୍ରତିପଦା ଠାରୁ ପାଂଚଦିନ ପାଳିତ ହେବା ବିଧି ଅନୁସୃତ ହେଉଅଛି ।" (ରାଜଗୁରୁ : ୧୯୯୬ : ୨୧୩) ଦୋଳର ଆଭିଧାନିକ ଅର୍ଥ ହେଉଛି 'ଝୁଲା' ବା ଦୋଳି । ଦୋଳ ମଣ୍ଡପରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଯୁଗଳ ମୂର୍ତ୍ତିକୁ ଭକ୍ତମାନେ ଭକ୍ତିରେ ଝୁଲେଇ ଥାଆନ୍ତି । ସନ୍ଥକବି ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦଙ୍କ ମତରେ ଏହା ଫଗୁଣ ମାସର ଶୁକ୍ଳପକ୍ଷ ପୂର୍ଣ୍ଣମୀ ତିଥି ପୂର୍ବା ଫାଲଗୁନୀ ନକ୍ଷତ୍ରରେ ପାଳିତ ହୋଇଥାଏ । ପୂର୍ଣ୍ଣମୀ ଦିନ ପାହାନ୍ତାରୁ ଗୋପାଳମାନେ ଗୋପୂଜା ନିମନ୍ତେ ଗୋଗୋଷ୍ଠକୁ ବାହାରି ଯାଆନ୍ତି । କାରଣ ଗୋମାତା ହେଉଛନ୍ତି ତାଙ୍କର ଅର୍ଥନୀତି ତଥା ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ପ୍ରଗତିର ବାହକ । ଗୋମତାକୁ ଭଲ ଭାବେ ଗାଧୋଇ ଦେଇ ପୂଜା କରିଥାନ୍ତି । ଗୋଠରୁ ପୂଜାସାରି ଫେରିବା ପରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କ ଯୁଗଳମୂର୍ତ୍ତିକୁ ବିମାନରେ ବସେଇ ଘର ଘର ବୁଲି ଭୋଗ ଖୁଆନ୍ତି । ସେଦିନ ଗୋପାଳମାନେ ଭଗବାନଙ୍କୁ କାନ୍ଧରେ ବୋହି ଅପୂର୍ବ ଶାନ୍ତି ପାଇଥାନ୍ତି । ଏହାପରେ ପୂର୍ବ ସଜ୍ଜିତ ଦୋଳମଣ୍ଡପକୁ ଭଗବାନ ଆସନ୍ତି । ମଣ୍ଡପ ଆଗରେ ଯୁବକ ଓ ଛୋଟ ପିଲାମାନେ ଗୀତଗାଇ ବାଡ଼ିଖେଳ କରିଥାନ୍ତି ।

ଫଗୁଣ ପୂର୍ଣ୍ଣମା ଜହ୍ନ ମୋ ଫୁଲ ବଉଳବେଣୀ,
ସଖାଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ନାଚନ୍ତି ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ (୨ଥର)
ଗୀତଗାଇ ନାନା ଭଳି ମୋ ଫୁଲ ବଉଳବେଣୀ ।
(ସଂଗୃହୀତ : ନିତ୍ୟାନନ୍ଦ ଦାସ)

ବୟସଲୋକ ଭେଟ ଓ ପାଇକାଳି ଖେଳନ୍ତି । ଏହାପରେ ଓଗାଳ ଆରମ୍ଭ ହୁଏ । ଏଥିରେ ପ୍ରଶ୍ନୋତ୍ତର ଛଳରେ ରାମାୟଣ, ମହାଭାରତ, ଭାଗବତ ଆଦି ପୁରାଣରୁ ଗୀତ ସଂଗ୍ରହ କରି ବୋଲାଯାଏ । ଏଥିରେ ଗୋଟିଏ ଦଳ ଅନ୍ୟ ଦଳକୁ ପ୍ରଶ୍ନ କରେ ଓ ଅନ୍ୟ ଦଳଟି ତା'ର ଉତ୍ତର ଦିଏ-

ପ୍ରଶ୍ନ - ଗୋପକୁ ମଥୁରା ଅଟେ କେତେକ ଯୋଜନ,
ତହିଁ ମଧ୍ୟେ କେତେ କୋଷ ଅଟେ ବୃନ୍ଦାବନ।
(ଦାସ : ୨୦୦୬ : ୧୮)

ଉତ୍ତର - ଗୋପକୁ ସେ ମଧୁପୁର ଚତୁର ଯୋଜନ,
ଚଉରାଶୀ କୋଷ ମଧ୍ୟେ ଅଟେ ବୃନ୍ଦାବନ ।
(ତତ୍ରୈବ)

ଏହି ଉତ୍ସବକୁ ଗ୍ରାମର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଜାତିର ଲୋକ ଆସି ଉପଭୋଗ କରନ୍ତି ।

ରାସ ପୂର୍ଣ୍ଣିମା ବା ରାସ ଉତ୍ସବ ହେଉଛି ଗୋପାଳଙ୍କର ଅନ୍ୟ ଏକ ପର୍ବ । ରାସ ଶବ୍ଦର ଆଭିଧାନିକ ଅର୍ଥ ହେଉଛି ଶବ୍ଦ କରିବା ବା କୋଳାହଳ କରିବା । ଓଡ଼ିଆରେ ରାସ କହିଲେ ମୁଖ୍ୟତଃ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ପ୍ରେମଲୀଳାକୁ ବୁଝାଇଥାଏ । ସମଗ୍ର ଓଡ଼ିଶାରେ କାର୍ତ୍ତିକ ଶୁକ୍ଳପକ୍ଷ ଏକାଦଶୀଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କ ପ୍ରେମଲୀଳାର ସ୍ମାରକୀ ବହନ କରି ଏହି ଯାତ୍ରା କାର୍ତ୍ତିକ ପୂର୍ଣ୍ଣିମା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଚାଲିଥାଏ । (ପଣ୍ଡା : ୧୯୮୫ : ୧୨) ପୁଣି ବସନ୍ତ ଋତୁର ମନ୍ଦମଧୁର ପରିବେଶରେ ମଧ୍ୟ ରାସ ଉତ୍ସବ ହୋଇଥାଏ । ମାତ୍ର ଦୋଳ ଉତ୍ସବରେ ଯେମିତି କେବଳ ପୁରୁଷମାନେ ଭାଗ ନିଅନ୍ତି, ଠିକ୍ ସେମିତି ଏହି ବସନ୍ତ ରାସରେ କେବଳ ନାରୀମାନେ ଭାଗ ନେଇଥାନ୍ତି । ଏହି ଉତ୍ସବରେ ନାରୀମାନେ ହାତ ଧରାଧରି ହୋଇ ନାଚିଥାନ୍ତି ।

ନୃତ୍ୟଗୀତ :

ଗୋପାଳଙ୍କର ଗୋପାଳନ ହେଉଛି ମୁଖ୍ୟ ବୃତ୍ତି । ସେମାନେ ବଣ ଜଙ୍ଗଲରେ ଗାଈ ଚରାଇବା ସମୟରେ ସମୟ ଅତିବାହିତ କରିବା ପାଇଁ ଅନେକ ପ୍ରକାର ଖେଳକୁଦ ଓ ନାଚଗୀତ କରିଥାନ୍ତି । ସମୟକ୍ରମେ ସେଇ ନାଚଗୀତକୁ ବିଭିନ୍ନ ପର୍ବପର୍ବାଣୀରେ ପରିବେଷଣ କରିଥାନ୍ତି । ଗୋପାଳ ଜାତିର ଲଉଡ଼ି ଖେଳ ହେଉଛି ଏକ ମୁଖ୍ୟ ନୃତ୍ୟ । କେନ୍ଦୁ ଓ ଭେରୁ ଗଛରୁ ଲଉଡ଼ି ବା ବାଡ଼ି ତିଆରି କରାଯାଏ । (ଦାସ, ୨୦୦୬, ୩୮) ଛୋଟ ଛୋଟ କେନ୍ଦୁ ବା ଭେରୁ ଗଛକୁ କାଟିଆଣି ତାକୁ ନିଆଁରେ ପୋଡ଼ାଯାଏ । ଆବଶ୍ୟକ ଅନୁଯାୟୀ ପୋଡ଼ିଗଲା ପରେ ତାକୁ ଚବିଶ ଆଙ୍ଗୁଳି ମାପରେ କଟାଯାଏ । ଏହାପରେ ବାଡ଼ିକୁ ଚିତ୍ର ବିଚିତ୍ର ରଙ୍ଗକରି ଖରାରେ ଶୁଖେଇ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରାଯାଏ । ଦୋଳପର୍ବ, ନନ୍ଦୋତ୍ସବ ପର୍ବ ସହ ବିବାହ ସମୟରେ ମଧ୍ୟ ଏହି ଖେଳ ଖେଳାଯାଏ । ଲଉଡ଼ି ବାଡ଼ି କେବଳ ଏକ ସାଧାରଣ ବାଡ଼ି ନୁହେଁ । ଗୋପାଳମାନେ ଏହାକୁ ଅସ୍ତ୍ର ଭାବରେ ବ୍ୟବହାର କରି ନିଜକୁ ରକ୍ଷା କରିଥାନ୍ତି । ମହାଭାରତର ବିରାଟ ପର୍ବରେ

ସହଦେବଙ୍କ ତନ୍ତ୍ରୀକାର ବେଶରେ କୌରବ ସେନାଙ୍କ ସହ ଯୁଦ୍ଧ କରିବାର ଦୃଶ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ ।

ଆରେ ଆରେ ଗୋପାଳ ବୋଲି ଶ୍ରୀକରେ ଚାପଧରି,
ଗୋପାଳଙ୍କ ଉପରକୁ ପେଷିଲା ନାରାଚ ଚାରି ।
ନଉଡ଼ି ବୁଲାନ୍ତେଣ ଗୋପାଳ ତନ୍ତ୍ରୀପାଳ ଜେନା,
କର୍ଣ୍ଣର ସହସ୍ରମାନ ଭାଙ୍ଗି କଲା ଚୁନା ।

(ଦାସ : ୧୯୭୨ : ୪୩୧)

ଗୋପାଳଙ୍କ ଅନ୍ୟ ଏକ ନୃତ୍ୟ ହେଉଛି ଭେଟ ଖେଳ ବା ନୃତ୍ୟ । ଏଥିରେ ସାଧାରଣତଃ ତାଲିମପ୍ରାପ୍ତ ଅଭିଜ୍ଞ ବୟସ୍କ ଗୋପାଳ ହିଁ ଭାଗ ନେଇଥାଏ । ତାଳ ସହ ପାଦ ପକେଇ ନୃତ୍ୟ କରିଥାଏ । ଏହି ନୃତ୍ୟର ବିଷୟବସ୍ତୁ ପୁରାଣର ନନ୍ଦ, ସୁନନ୍ଦ, ଚନ୍ଦ୍ରସେଣା, ଗୋବର୍ଦ୍ଧନ ମଲ୍ଲ, ଦାମ, ସୁଦାମ ଆଦିଙ୍କ କଥାକୁ ନେଇ ହୋଇଥାଏ । ମଥୁରାମଙ୍ଗଳ କାବ୍ୟର ଛାନ୍ଦ ଗାଇ ଅତି ଭାବ ବିହ୍ୱଳ ହୋଇ ଗୋପାଳ ଏହି ନୃତ୍ୟ କରିଥାଏ । ଏହାଛଡ଼ା ତାଙ୍କର ଅନ୍ୟ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ନୃତ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ହେଉଛି- ପାଇକାଳି ଖେଳ, ଭୋଟ ବାଡ଼ି, ଛଉ ନାଚ ଓ ଖେମଟା ନାଚ । (ଖେମଟା ନାଚ- ହରିବଂଶ : ୧ମଖଣ୍ଡ : ୧୮୯) ଗୋପାଳଙ୍କର ନୃତ୍ୟ ପରି ଗୀତ ମଧ୍ୟ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ରହିଛି । ଦାଣ୍ଡରେ ଲଉଡ଼ି ଖେଳି ଖେଳି ଗଲାବେଳେ ସେମାନେ ଦାଣ୍ଡିଗୀତ ବୋଲିଥା'ନ୍ତି । ଲୋକ ଗହଳି ଥିବାରୁ ଏହା ଉଚ୍ଚସ୍ୱରରେ ବୋଲାଯାଏ । ଉଦାହରଣ ଭାବେ ରାଧାଙ୍କ ତାଟଙ୍କ ଚୋରୀକୁ ନିଆଯାଇପାରେ-

ସୁଦାମା ଗୋପାଳ ସେଦିନ   ଗୋଧନ ଫିଟାଇ କାନନ
ବୁଲିବୁଲି ଖେଳ ଖେଳି ଯାଉଥିଲେ
ପାଇବାକୁ କୃଷ୍ଣ ଦର୍ଶନ। (ସଂଗୃହୀତ- ଭରତ ରାଉତ)

ଦୋଳରେ ଅର୍ଘ୍ୟ ଦେଇ ଗଲାବେଳେ, ସ୍ତ୍ରୀଲୋକ ଦହି ବିକି ନେବାବେଳେ ସେମାନେ ବିଭିନ୍ନ ରାଗ ରାଗିଣୀରେ ଗାୟନ କରିଥାନ୍ତି । ଓଡ଼ିଶାର ପଶ୍ଚିମାଞ୍ଚଳରେ ବର ବିବାହ ସାରି କନ୍ୟା ଆଣିବା ବେଳେ ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ପ୍ରକାରର ଗୀତ ବୋଲାଯାଏ । ଏହି ଗୀତ ଘୋଘିଆ ଗୋଷ୍ଠୀ ବୋଲିଥାନ୍ତି ।

ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସାମାଜିକ କର୍ମ :

ନ୍ୟାୟ ବିଚାର ଓ ବନ୍ଧୁଚର୍ଚ୍ଚା : ଗୋପାଳ ସମାଜରେ ଏକତା ହେଉଛି ତାଙ୍କ ସଂସ୍କୃତିର ମୂଳ ମନ୍ତ୍ର । ତାଙ୍କ ଜାତିରେ ଯେ କୌଣସି କଳିଗୋଳ, ମାରପିଟ୍ ହେଲେ ସେମାନେ ବିଚାରାଳୟକୁ ନ ଯାଇ ଗାଁରେ ଥିବା ସମାଜର ମୁଖ୍ୟଙ୍କ ସହାୟତାରେ ସମାଧାନ କରିବାକୁ ଭଲପାଆନ୍ତି । ଏହା ପୁରାତନ କାଳରୁ ପ୍ରଚଳିତ ହୋଇ ଆସୁଛି । ସମାଜର ମୁଖ୍ୟଙ୍କୁ ବେହେରା କୁହାଯାଏ । ବେହେରାଙ୍କ ପ୍ରତ୍ୟେକ କଥାକୁ ସମାଜର ଲୋକମାନେ ମାନି ଥା'ନ୍ତି । ଗୋପାଳ ଜାତିରେ ଛାଡ଼ପତ୍ର ସଂଖ୍ୟା ଅଳ୍ପ । କାରଣ ଗ୍ରାମର ବେହେରା ସ୍ୱାମୀ-ସ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ଭିତରେ ଆପୋଷ ବୁଝାମଣା କରି ଥାଆନ୍ତି । ଫଳରେ ଦୁଇଟି ଜୀବନ ଓ ଦୁଇଟି ପରିବାର ଏକାଠି ହୋଇଥାଆନ୍ତି ଏବଂ ବହୁ ଅର୍ଥ ବ୍ୟୟରୁ ରକ୍ଷା ପାଇଥାନ୍ତି । ଯଦିଓ ବର୍ତ୍ତମାନ ସମୟରେ ଏହି ବ୍ୟବସ୍ଥା କିଛି ସ୍ଥାନରେ ଦେଖାଯାଉ ନାହିଁ । ଗୋପାଳମାନେ ବନ୍ଧୁଚର୍ଚ୍ଚାରେ କେବେ ହେଳା କରନ୍ତି ନାହିଁ । ସେମାନଙ୍କ ନିଜ ନିଜର ଶକ୍ତି ଅନୁଯାୟୀ ବନ୍ଧୁଚର୍ଚ୍ଚା କରିଥାନ୍ତି । ଅତିଥିଙ୍କୁ ଅସନ୍ତୋଷ କରିବାକୁ ସେମାନେ ଦୋଷାବହ ମନେ କରନ୍ତି ।

ଅଦକ୍ଷିଣା ବିଦ୍ୟା ପୁଣି ଅସନ୍ତୋଷ ଦାନ,
ଅତିଥିଙ୍କୁ ନ ଦିଅଇ ଯେହୁ ଅନ୍ନଦାନ ।
ଉତ୍ତମ ଲୋକମାନେ ଏ କଥା ନ କରନ୍ତି,
ସବୁ ଅକାରଣ ହେବ ନ କଲେ ତା ଶାନ୍ତି ।

(ଦାସ : ପ୍ର.କା. ନାହିଁ : ୫୯)

ଅର୍ଥନୀତି ଓ ବାଣିଜ୍ୟ ବ୍ୟବସାୟ : ଗୋପାଳଙ୍କର ପଶୁପାଳନ ହେଉଛି ଜୀବିକା ନିର୍ବାହର ପ୍ରଧାନ ମାଧ୍ୟମ । ଗାଈ ଓ ମଇଁଷିର କ୍ଷୀରରୁ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ଦ୍ରବ୍ୟ ଯଥା- ଦହି, ଛେନା, ଘିଅ, ଅଧାମ (ରାବିଡ଼ି), ଗୋଟିକା (ଲଡୁ ବିଶେଷ), ଶାକର (କନ୍ଦ ଓ ଗୁଡ଼ରୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଏକ ପ୍ରକାର ମିଠା), ସରପୁଳି (ଗହମ ଚୁନାରେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ଏକ ପ୍ରକାର ପିଠା), ଆମିକ୍ଷା (ଉଷ୍ମ ଦୁଗ୍ଧରେ ସାମାନ୍ୟ ଦହି ମିଶି ହୁଏ), ଛେନାମଣ୍ଡା, କ୍ଷୀରିସା, କ୍ଷୀରି, ପାପୁଳି, ଖୁଆ ଆଦି ତିଆରି କରି ବିକ୍ରି କରିଥାନ୍ତି । ମହାକବି ସାରଳା ଦାସଙ୍କ ମହାଭାରତ, ପଞ୍ଚସଖା ଯୁଗର ବୟୋଜ୍ୟେଷ୍ଠ କବି ବଳରାମ ଦାସଙ୍କ ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣ, ସନ୍ଥକବି ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ଦାସଙ୍କ ହରିବଂଶ, ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଦାସଙ୍କ କାଞ୍ଚିକାବେରୀ କାବ୍ୟ, ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କ ବୈଦେହୀଶ ବିଳାସ ଆଦିରେ ଦୁଗ୍ଧ ଓ ଦୁଗ୍ଧଜାତ ଦ୍ରବ୍ୟ ସମ୍ପର୍କରେ ସୂଚନା ମିଳେ । (ଟିପ୍ପଣୀ ଦେଖନ୍ତୁ)

ପୂର୍ବରୁ ସେମାନେ ଭାଟକାର୍ଯ୍ୟ, ସବାରୀ ବାହକ ଆଦି କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥିଲେ, ଯଦିଓ ଏବେ ଏଇ କାର୍ଯ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ଆଉ ହେଉ ନାହିଁ । ଏହାଛଡ଼ା ସେମାନେ ଧାନ, ଗହମ, ମାଣ୍ଡିଆ ଆଦି ଶସ୍ୟ ଜାତୀୟ ଦ୍ରବ୍ୟ ଚାଷ କରି ପରିବାର ଚଳାନ୍ତି । ବର୍ତ୍ତମାନ ସମୟରେ ଏମାନେ ସରକାରୀ ଚାକିରିରେ ମଧ୍ୟ ଯୋଗ ଦେଲେଣି ।

ଖାଦ୍ୟାଭ୍ୟାସ : ହରିବଂଶ ଗ୍ରନ୍ଥରେ କବି ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ଦାସ ନିଦ୍ରା ଓ ମୈଥୁନ ପରି ଆହାରକୁ ଏକ ଆବଶ୍ୟକୀୟ ବସ୍ତୁ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ଗୋପାଳଙ୍କ କୁଳଗୁରୁ ହୋଇଥିବାରୁ ସେମାନେ ଖାଦ୍ୟକୁ ବିଶେଷ ଭାବେ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦିଅନ୍ତି । ଗୋପାଳମାନେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଖାଦ୍ୟ ଭାବରେ ଭାତ, ପିଠା, କ୍ଷୀରି ଆଦି ଖାଇଥାନ୍ତି । ସାମନ୍ତ ଗୋପାଳମାନେ ଶାଳୀଅନ୍ନରେ ପଲାଉ କରି ଖାଇଥାନ୍ତି ।

ଶାଳୀଅନ୍ନ ଘୃତପକ୍ୱ ବ୍ୟଞ୍ଜନର ମୂଳେ ।
(ଦାସ : ପ୍ର.କା.ନାହିଁ : ୧୦୭)

ମାତ୍ର ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ଜନ୍ମାଷ୍ଟମୀ, ଦୋଳ, କୁମାର ପୂର୍ଣ୍ଣିମା ଆଦି ଉତ୍ସବ ଦିନଗୁଡ଼ିକରେ ସେମାନେ କିଛି ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ପ୍ରକାର ପିଠା ଯଥା- ଭାଜିଆ, କାକରା, ମାଲପୁଆ, ଚିତଉ, ମଣ୍ଡା, ପୁରୀ ଆଦି ଖାଇଥାନ୍ତି ।

ପୁରୀ କାକରା ମାଲପା ଲଡୁ ଆଦି ଦ୍ରବ୍ୟ ।
(ଦାସ : ପ୍ର.କା. ନାହିଁ : ୮)

ଲଡୁ ମୁଆଁ ପଣା ଖଳା ଚିତାଉ ଉତ୍ସବ ।
(ଦାସ : ପ୍ର.କା.ନାହିଁ : ୧୧୧)

ଉପସଂହାର :

ପୁରାଣ କାଳରୁ ଗୋପାଳଙ୍କ ସଂସ୍କୃତି ଉନ୍ନତ ହେଲେହେଁ ବର୍ତ୍ତମାନ ସମାଜରେ ଏମାନଙ୍କ ଆର୍ଥିକସ୍ଥିତି ଅସ୍ୱଚ୍ଛଳ । ଉଚ୍ଚଶିକ୍ଷା ଠାରୁ ଏମାନେ ବହୁ ଦୂରରେ । ଯଦିଓ ସାମ୍ପ୍ରତିକ ସମୟରେ ଗୋପାଳ ଜାତିକୁ ରାଜ୍ୟସରକାର ପଛୁଆବର୍ଗ (OBC) ରେ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ କରିଥିବାରୁ ଏମାନେ ଶିକ୍ଷାକ୍ଷେତ୍ରରେ କିଛି ଆଗେଇଛନ୍ତି । ୧୯୩୦ ଯାଦବ ମହାସଭାରେ ଗଉଡ଼ଜାତିକୁ ଗୋପାଳ ଜାତି ଭାବରେ ସଂସ୍କୃତାୟନ କରାଯାଇଥିଲା । ସେତେବେଳେ ସେମାନେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ବଂଶଧର ବୋଲି ଦାବି କରିଥିଲେ । ଏ ସଂକ୍ରାନ୍ତରେ କୁହାଯାଇଛି, "Like that's of all cowherd classes, Gaudas say that they are descended form Yadava tribe to which Krishna was born. The majority of the Gauda are cultivators. But it is evident that keeping cows and looking after kettle is there traditional occupation. It is noted that there are may Gauda of higher social standings who have acquired through tending of cattle. (Pati : 2002 : 196)

ଗୋପାଳ ଜାତିର ସର୍ବାଙ୍ଗୀନ ବିକାଶ କରିବାକୁ ହେଲେ ସେମାନଙ୍କ ଶିକ୍ଷାକ୍ଷେତ୍ରକୁ ଅଧିକ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେବାକୁ ହେବ । ଏହା କେବଳ ସମ୍ଭବ ହେବ ସେମାନଙ୍କ ଦୃଢ଼ ମନୋବୃତ୍ତି ଓ ଆନ୍ତରିକ ଇଚ୍ଛା ରହିଲେ ।

ସହାୟକ ଗ୍ରନ୍ଥସୂଚୀ :

୧. ସରଳବଣୀ ଅଧାମ ଶାକର ଗୁଟିକା ଛେନା,
ଯେହାଙ୍କର ଉବୁରା ଆଉମାନେ ଖାଆନ୍ତି ସିନା । (ସାରଳା ଦାସ : ୧୯୭୨ : ୧୫୯)

୨. ଆହେ ବ୍ରଜସୁତେ ଶୁଣ ଆମ୍ଭ ବାଣୀ
ଯେ ମୁଦ୍ରିକା ଅଟଇ ଅମୂଲ୍ୟ ରତ୍ନମଣି ।
ଯେହା ଘେନି ଆମ୍ଭଙ୍କୁ କିଛି ଦୁଧ ଦିଅ,
କ୍ଷୁଧା କରିଅଛି ତୋଷ କରୁ ଦେହ । (ଦାସ : ୧୯୯୫ : ୬୨)

୩. ଅମୃତ ପାଣି କଦଳୀ ପିଠା ପଣାପାଣି,
ଅଧାମ ଗୋଟିକା ସର ଆମିକ୍ଷା ଲବଣୀ । (ଦାସ : ପ୍ର.କା. ନାହିଁ : ୭୩)

୪. ସବୁଘରେ ଦୁଧ ଦହି ଲବଣୀ ଯେ ଥାଇ,
ଅଧାମ ଗୋଟିକା ସର ଯେ ଯାହା ଲୋଡ଼ଇ । (ଦାସ : ୧୯୯୬ : ୨୫)

୫. ବରଜେ କ୍ଷୀର ମାଗି ତ,
ବିହୁ ଇଙ୍ଗିତ ସେ । (ଭଞ୍ଜ : ପ୍ର.କା.ନାହିଁ : ୪୮୭)

ସହାୟକ ଗ୍ରନ୍ଥସୂଚୀ :

୧. ଆର୍କାଇଭ୍ କପି - ୧୭.୦୧.୨୦୧୩, ୱିକିପିଡ଼ିଆ (ସଂଗୃହୀତ- ୧୯.୯.୨୦୨୫)

୨. ଦାସ, ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ - ୧୯୮୪, ହରିବଂଶ (ଦ୍ୱିତୀୟ ଖଣ୍ଡ), କଟକ, ରାଧାରମଣ ପୁସ୍ତକାଳୟ

୩. ଦାସ, ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ - ୧୯୮୫ ହରିବଂଶ (ତୃତୀୟ ଖଣ୍ଡ), କଟକ, ରାଧାରମଣ ପୁସ୍ତକାଳୟ

୪. ଦାସ, ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ - ପ୍ର.କା.ନାହିଁ - ହରିବଂଶ (ଚତୁର୍ଥ ଖଣ୍ଡ), କଟକ, ରାଧାରମଣ ପୁସ୍ତକାଳୟ

୫. ଦାସ, ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ - ପ୍ର.କା.ନାହିଁ - ହରିବଂଶ (ଷଷ୍ଠ ଖଣ୍ଡ), କଟକ, ରାଧାରମଣ ପୁସ୍ତକାଳୟ

୬. ଦାସ, ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ - ୨୦୦୬ - ଗୋପାଳ ଓଗାଳ, ରତ୍ନାକର ଚଇନି ଓ ଅନ୍ୟମାନେ (ସଂ), ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ରଚନାବଳୀ (ଓଗାଳ ଖଣ୍ଡ) କଟକ, ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦ ସ୍ମୃତି ସଂସଦ

୭. ଦାସ, ନିତ୍ୟାନନ୍ଦ - ବୟସ-୭୬, ଜାତି - ଗୋପାଳ, ଯୋଗାଯୋଗ-୯୧୭୮୭୨୮୬୬୯, ପଦଲାପୁର, ସପ୍ତଶଯ୍ୟା, ଢେଙ୍କାନାଳ

୮. ଦାସ, ପୁରୁଷୋତ୍ତମ-୧୯୯୬- କାଞ୍ଚିକାବେରୀ, ସୁରେନ୍ଦ୍ରନାଥ ଦାସ (ସଂ), ଭୁବନେଶ୍ୱର, ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥ ଗବେଷଣା ପ୍ରତିଷ୍ଠାନ

୯. ଦାସ, ବଳରାମ - ୧୯୯୫ - ଜଗମୋହନ ରାମାୟଣ (ଅରଣ୍ୟ କାଣ୍ଡ), କୃଷ୍ଣଚରଣ ସାହୁ (ସଂ), ଭୁବନେଶ୍ୱର, କୃଷ୍ଣଚରଣ ସାହୁ

୧୦. ଦାସ, ବଳରାମ-୨୦୧୩- ଶ୍ରୀମଦଭାଗବତ, ନୀଳମଣି ମିଶ୍ର (ସଂ), ଭୁବନେଶ୍ୱର, ଓଡ଼ିଶା ସାହିତ୍ୟ ଏକାଡ଼େମୀ

୧୧. ଦାସ, ସାରଳା-୧୯୬୫- ମହାଭାରତ (ଆଦିପର୍ବ), ଆର୍ତ୍ତବଲ୍ଲଭ ମହାନ୍ତି (ସଂ), ଓଡ଼ିଶା : ସାଂସ୍କୃତିକ ବ୍ୟାପାର ବିଭାଗ

୧୨. ଦାସ, ସରଳା-୧୯୭୨- ମହାଭାରତ (ବିରାଟ ପର୍ବ), ଆର୍ତ୍ତବଲ୍ଲଭ ମହାନ୍ତି (ସଂ), ଓଡ଼ିଶା : ସାଂସ୍କୃତିକ ବ୍ୟାପାର ବିଭାଗ

୧୩. ପଣ୍ଡା, ପ୍ରଦୀପ୍ତ କୁମାର- ୧୯୮୫- ଓଡ଼ିଆ ରାସ ପରମ୍ପରା (ଗବେଷଣା ନିବନ୍ଧ), ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟ

୧୪. ପଣ୍ଡା, ପ୍ରଦୀପ୍ତ କୁମାର - ୨୦୧୩ - ଦୋଳଯାତ୍ରା ଓ ଗୋପାଳଙ୍କ ଲଉଡ଼ି ଉତ୍ସବ, ଅସିତ ମହାନ୍ତି ଓ ଅନ୍ୟମାନେ(ସଂ), ଫଗୁ ଓ ଫଗୁଣର ପର୍ବ : କଟକ : ଅରିଲୋ ମେଳଣ ସାରସ୍ୱତ କମିଟି

୧୫. ପାଢ଼ୀ, ବେଣୀମାଧବ - ୨୦୨୦ - କୃଷ୍ଟି ଓ ଦୃଷ୍ଟି, ସୁଦର୍ଶନ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ (ସଂ), ବେଣୀମାଧବ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ, କଟକ, ଫ୍ରେଣ୍ଡସ୍ ପବ୍ଲିଶର୍ସ

୧୬. ପ୍ରହରାଜ, ଗୋପାଳଚନ୍ଦ୍ର - ୧୯୩୨- ପୂର୍ଣ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାକୋଷ, ଭୁବନେଶ୍ୱର : ଲାର୍କ ବୁକ୍ସ

୧୭. ଭଞ୍ଜ, ଉପେନ୍ଦ୍ର - ପ୍ର.କା. ନାହିଁ - ବୈଦେହୀଶ ବିଳାସ, ସଂସ୍କୃତ ବିଶାରଦ ପଣ୍ଡିତବର୍ଗଙ୍କ ଦ୍ୱାରା (ସଂ), କଟକ, ଗୌରଚନ୍ଦ୍ର ଦାନ୍

୧୮. ଭୋଇ, ଅଜିତ୍ କୁମାର - ୨୦୧୯- ପଶ୍ଚିମ ଓଡ଼ିଶାର ଗଉଡ଼ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ଓ ସଂସ୍କୃତି, ଭୁବନେଶ୍ୱର : ତୃପ୍ତି

୧୯. ମିଶ୍ର, ପଣ୍ଡିତ ହରିହର (ଅନୁବାଦ) - ପ୍ର.କା. ନାହିଁ : ସ୍କନ୍ଦ ପୁରାଣ (ଉତ୍କଳ ଖଣ୍ଡ), କଟକ : ଧର୍ମଗ୍ରନ୍ଥ ଷ୍ଟୋର

୨୦. ରାଉତ, ଭରତ - ବୟସ-୫୨, ଜାତି- ଗୋପାଳ, ଯୋଗାଯୋଗ-୯୬୬୮୨୬୬୭୭୦, ନିମିଧା (ବାଲିରତ୍ନପୁର), ଢେଙ୍କାନାଳ

୨୧. ରାଜଗୁରୁ, ସତ୍ୟନାରାୟଣ - ୧୯୯୬- ଶ୍ରୀପୁରୁଷୋତ୍ତମ ଓ ଶ୍ରୀମନ୍ଦିର, ଭୁବନେଶ୍ୱର, ଓଡ଼ିଶା ସାହିତ୍ୟ ଏକାଡ଼େମୀ

୨୨. ସାହୁ, ନବୀନ କୁମାର - ୧୯୭୪ - ଓଡ଼ିଆ ଜାତିର ଇତିହାସ (ପ୍ରଥମ ଭାଗ), ଭୁବନେଶ୍ୱର : ଓଡ଼ିଶା ରାଜ୍ୟ ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ପ୍ରଣୟନ ପ୍ରକାଶନ ସଂସ୍ଥା

୨୩. ଯାଦବ କୁଲ୍ ଦୀପିକା, ଯାଦବ ଚିରଞ୍ଜୀ ଲାଲ୍ (ସଂପାଦକ), ଯାଦବ ବଂଶ ବୃକ୍ଷ, ସହାଦ୍ରା, ଦିଲ୍ଲୀ

୨୪. Cooley, Social Organization (1909), p.215-216

୨୫. Ghurye, GS. 1932, Caste and Race in India, London

୨୬. Grover, Virender, 2002, Bangladesh Government and Politics, New Delhi

୨୭. Pati, Rabindranath / Jagannath Das, 2002, Tribal and Indigenous people of India : Problem and Prospective, APH Publishing Corporation

୨୮. Ramsay, Cobden, 1910, Bengol Gazetteers

୨୯. Russell, RV. 1975, Tribes and Castes of the Central Provinces of India, New Delhi : Cosmo Publications

୩୦. Singh, K.S. (Ed. 1992), People of India, Anthropological Survey of India, Calcutta

❖ ❖ ❖